

Josep Puig i Cadafalch, arquitecte de Catalunya (1867-1956)

**Recull de les actes del Congrés
celebrat els dies 18-21 d'octubre de 2017
i altres escrits dedicats**

Edició a cura de Mireia Freixa i Eduard Riu-Barrera

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Josep Puig i Cadafalch,
arquitecte de Catalunya (1867-1956)

**Recull de les actes del Congrés celebrat
els dies 18-21 d'octubre de 2017 i altres escrits dedicats**

**Edició commemorativa de l'Any Puig i Cadafalch 2017,
a cura de Mireia Freixa i Eduard Riu-Barrera
Comissaris de l'Any Puig i Cadafalch 2017**

Josep Puig i Cadafalch, arquitecte de Catalunya (1867-1956) : recull de les actes del Congrés celebrat els dies 18-21 d'octubre de 2017 i altres escrits dedicats

Edició commemorativa de l'Any Puig i Cadafalch 2017. – Bibliografia. – Textos en català, castellà, anglès, francès i italià, resums en català i anglès

ISBN 9788418601279

I. Freixa, Mireia, 1948- editor literari II. Riu i Barrera, Eduard, editor literari III. Catalunya. Departament de Cultura IV. Congrés Puig i Cadafalch, Arquitecte de Catalunya (2017 : Barcelona, Catalunya; Mataró, Catalunya)

1. Puig i Cadafalch, Josep, 1867-1956 – Congressos 2. Arquitectura catalana – S. XX – Congressos

929Puig i Cadafalch, Josep(063)

72(460.23)(063)

Edició

Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Comissaris de l'Any Puig i Cadafalch 2017 i editors de les actes

Mireia Freixa i Eduard Riu-Barrera

Coordinació

Míriam Soriano

Correcció

Incyta Multilanguage, SL

Disseny i maquetació

Xavier Solé / Disseny Visual

Impressió

Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions de la Generalitat de Catalunya (EADOP)

ISBN: 978-84-18601-27-9

Dipòsit legal: B 1727-2021

Organització del Congrés

Departament de Cultura, Ajuntament de Mataró, Institut d'Estudis Catalans, Grup de Recerca en Història de l'Art i Disseny Contemporanis (GRACMON) de la Universitat de Barcelona.

Aquesta obra està subjecta a una llicència Reconeixement-No Comercial-Sense Obres Derivades 4.0 de Creative Commons, d'acord amb la qual es permet la reproducció, distribució i comunicació pública de l'obra sempre que se'n citin els autors i l'editor, i no se'n faci un ús comercial ni se'n creïn obres derivades.

La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/es/legalcode>

Índex

INTRODUCCIÓ

Mireia Freixa i Eduard Riu-Barrera. Comissaris de l'Any Puig i Cadafalch 2017

1. L'HOME POLÍTIC. JOSEP PUIG I CADAFALCH I LA POLÍTICA CATALANA DE LA RESTAURACIÓ A LA DICTADURA FRANQUISTA

1.0. Josep Puig i Cadafalch, president de la Mancomunitat de Catalunya i acadèmic

Albert Balcells

1.1. Puig i Cadafalch i la conflictivitat social dels anys vint

Teresa Abelló Güell

1.2. Puig i Cadafalch periodista

Tate Cabré Massot

1.3. Les relacions entre Josep Puig i Cadafalch i Lluís Nicolau d'Olwer

Rokayah Navarro García

1.4. Sobre els orígens. Puig i Cadafalch i les randes

Assumpta Dangla i Joan Miquel Llodrà

1.5. La política artística i cultural de Puig i Cadafalch

Manel Garcia Clavero

2. CONSTRUCTOR DE CIUTATS. DE MATARÓ A LA CAPITALITAT BARCELONINA

2.0. Puig i Cadafalch i la reinvençió de Barcelona

Manel Guàrdia

2.1. Josep Puig i Cadafalch en pantalla. Presències i absències de la ciutat filmada

Isabel Fabregat, Irene Gras Valero i Teresa-M. Sala

2.2. La contribució essencial de Puig i Cadafalch a la idea de Barcelona capital

Josep Parcerisa

2.3. La gran Barcelona de Puig i Cadafalch con los parques y jardines de Jausset y Forestier. Jardines, jardineros y políticas de espacios verdes en la Barcelona de las primeras tres décadas del siglo xx

Montserrat Llupart Biosca

2.4. La colònia Ybern (1920), projecte de ciutat obrera noucentista, testimoni de l'activitat empresarial de Puig i Cadafalch.

Joan Molet Petit

2.5. Les quatre columnes de Puig i Cadafalch a l'Exposició de Montjuïc, un símbol de Catalunya

Xavier Nubiola

2.6. Josep Puig i Cadafalch, professor auxiliar de l'Escola Provincial d'Arquitectura de Barcelona. Un fet poc estudiat

Assumpció Feliu Torras i Jordi Rogent i Albiol

3. ELS LLENGUATGES ARQUITECTÒNICS DE JOSEP PUIG I CADAFALCH, MODERNISME I NOUCENTISME. L'ARQUITECTE I ELS SEUS COL·LABORADORS

3.1. Els llenguatges arquitectònics

3.1.0. La renovació de l'arquitectura. Puig i Cadafalch entre 1901 i 1931

Ramon Graus

3.1.1. Les composicions d'arquitectura domèstica de Puig i Cadafalch: historia i invenció

Jordi Oliveras Samitier

3.1.2. Intervencions de Puig i Cadafalch i altres artistes del seu entorn a la finca de Can Jorba de Santpedor (Bages)

Mireia Vila, Jordi Falip i Jaume Serra

3.1.3. Puig i Cadafalch i la seva parròquia. Les intervencions a Santa Maria de Mataró (1917-1952)

Héctor López Silva

3.1.4. Josep Puig i Cadafalch o la transformació del llenguatge arquitectònic

Xavier Fabré

3.1.5. Josep Puig i Cadafalch: una actitud arquitectònica vigent

Ferran Grau Valldosera

3.1.6. Més enllà de les nocions de romànic i gòtic en la primera fase de creació arquitectònica de Puig i Cadafalch: un emmarcament a partir de l'art funerari del 1900

Rosa Alcoy

3.2. Les arts aplicades i decoratives

3.2.0. Resisting «Modernisme». Puig i Cadafalch and the «Nova Escola Catalana»

Judith C. Rohrer

3.2.1. Josep Puig i Cadafalch i Eusebi Arnau. Una estreta col·laboració entre l'arquitecte i l'escultor

Maria Isabel Marín Silvestre

3.2.2. Puig i Cadafalch i l'escultor Josep Llimona

Natàlia Esquinas Giménez i Cristina Rodríguez-Samaniego

3.2.3. El papel de Puig i Cadafalch en la conformación de los diseños históricos de la cerrajería Ballarín

Lluïsa Amenós

3.2.4. Josep Puig i Cadafalch i l'art de l'esgrafiat. Noves aportacions al seu estudi

Daniel Pifarré

3.2.5. Josep Puig i Cadafalch i Enric Monserdà: confluències artístiques i vitals

Núria Gil Farré

4. L'ARQUEOLOGIA CATALANA I LA HISTÒRIA DE L'ART ROMÀNIC EUROPEU

4.0. Josep Puig i Cadafalch, de l'arqueologia catalana al primer art romànic europeu

Eduard Riu-Barrera

4.1. Puig i Cadafalch i l'Associació Artística Arqueològica Mataronesa

Joaquim Graupera Graupera

4.2. Marià Ribas i Bertran: exemple de l'Escola Catalana d'Arqueologia

Maria Ribas Rosselló

4.3. L'arqueologia valenciana en l'obra de Josep Puig i Cadafalch

Ferran Arasa i Gil

4.4. L'arqueologia arquitectònica de Puig i Cadafalch a l'edifici funerari de Sant Pere de Terrassa

Fco. Javier González Pérez i Antonio Millán-Gómez

4.5. Josep Puig i Cadafalch i les descobertes arqueològiques a Cornellà de Llobregat de 1928

Santos M. Mateos-Rusillo

4.6. Josep Puig i Cadafalch i l'arribada dels dibuixos d'Auguste Choisy a Catalunya

Enric Granell i Antoni Ramon

5. LA DIMENSIÓ INTERNACIONAL DE PUIG I CADAFALCH

5.0. Puig i Cadafalch a Romania: arquitectura, recerca, política

Lucila Mallart

5.1. Puig i Cadafalch, le Roussillon et le Languedoc Méditerranéen

Géraldine Mallet

5.2. Puig i Cadafalch, Toulouse et les Pyrénées Occidentales. La fortune critique de ses théories en France au xxe siècle

Quitterie Cazes

5.3. Puig i Cadafalch, l'Auvergne et la géographie des styles

Dominique Allios

5.4. Josep Puig i Cadafalch e l'Italia (con una testimonianza epistolare inedita delle sue relazioni con Riccardo Filangieri)

Vinni Lucherini

5.5. Puig i Cadafalch pioniere dello studio dei mosaici di pavimento medievali nel contesto europeo

Maddalena Vaccaro

5.6. El proyecto del Palacio de la Paz en La Haya. Una contribución inédita de Puig i Cadafalch a la arquitectura internacional

Raffaella Russo Spena

5.7. Un gran templo para Buenos Aires. La proyección americana de Puig i Cadafalch

Nuria Peist y Mireia Freixa

6. CONCLUSIONS

Xavier Barral i Altet

7. ALTRES ESCRITS DEDICATS

7.1. En els 150 anys del naixement de Josep Puig i Cadafalch

Jordi Casassas Ymbert

7.2. Puig i Cadafalch, 150 anys després. La recuperació d'una personalitat clau per a la nostra història

Mireia Freixa

7.3. L'arxiu de Josep Puig i Cadafalch a la seva casa de Barcelona (2006)

Ramon Planes Albets

8. CRONOLOGIA

9. BIBLIOGRAFIA

L'arqueologia valenciana en l'obra de Josep Puig i Cadafalch

Ferran Arasa i Gil

Universitat de València

(Codi orcid <https://orcid.org/0000-0002-7039-141X>)

Resum: Els dos primers volums de l'obra *L'arquitectura romànica a Catalunya* de Josep Puig i Cadafalch constitueixen la primera gran síntesi sobre l'arqueologia romana i l'antiguitat tardana de les terres de llengua catalana. Tot i que l'arqueologia valenciana no és gaire important en el conjunt de l'obra, s'hi troba ben representada a través de les principals ciutats i monuments de l'època. En aquesta comunicació analitzem la informació i les fonts que l'autor inclou sobre l'arqueologia valenciana. L'anàlisi d'aquestes dades ens permet valorar el nivell de coneixement que en tenia i avançar en la recerca de les relacions entre els estudiosos catalans i valencians.

Paraules clau: arqueologia romana, País Valencià, Josep Puig i Cadafalch, historiografia.

Abstract: The first two volumes of the work *The Romanesque architecture in Catalonia* by Josep Puig i Cadafalch are a complet synthesis of Roman archeology of the lands of Catalan language. Although the Valencian archeology is not very important in the whole of the work, it is well represented through the main cities and monuments of the time. In this communication we analyze the information and sources that the author includes about Valencian archeology. The analysis of these data allows us to assess the level of knowledge that he had of it and to advance research on the relationships between Catalan and Valencian scholars.

Keywords: roman archaeology, Valencian country, Josep Puig i Cadafalch, historiography.

Introducció

Possiblement l'obra més coneguda de J. Puig i Cadafalch entre els investigadors que ens dediquem a l'arqueologia clàssica i tardoantiga siga la dedicada a l'arquitectura romànica a Catalunya, de la qual el primer volum estudia els precedents i està dividit en dos llibres que tracten sobre l'arquitectura romana i cristiana preromànica, respectivament, en la primera edició de 1909 publicats conjuntament i en la segona ja dividida en dos volums, dels quals només el primer veié la llum el 1934, mentre que el segon romangué inèdit fins a la seua recent publicació el 2016.¹ Justament aquesta doble edició ens permet aproximar-nos al procés de documentació, i al coneixement dels treballs i dels autors que li serviren per a redactar l'obra.

Diversos autors han publicat treballs sobre aquesta obra. Destacarem X. Barral en el pròleg de la reimpressió del segon volum,² i J. Guitart en un article sobre l'arqueologia clàssica en la seua obra.³ Així mateix, R. Grau ha analitzat l'enfocament seguit per J. Puig en les seues obres, emmarcat en el corrent positivista que va dominar la ciència en el darrer terç del segle XIX.⁴ Del seu treball podem destacar el rigor i l'estudi crític de la documentació consultada. A partir de la seua formació com a arquitecte, amb una visió àmplia i moderna que li permet superar les convencionals fronteres entre les diferents disciplines, en la metodologia emprada afegeix els punts de vista de l'historiador de l'art i de l'arqueòleg, cosa que es veu a bastament en la bibliografia emprada. En aquesta mostra un doble interès, cap als estudis locals i cap a la recerca que es feia a l'estranger, sobretot a França, Itàlia i Alemanya. D'altra banda, utilitza les fonts clàssiques amb la finalitat d'oferir un context històric i social als temes que estudia. Un exemple d'aquest caràcter avançat del seu enfocament el tenim en el tractament que dona als monuments arquitectònics romans: abans d'estudiar-los s'interessa pels qui els erigiren i per l'organització del treball a través de l'epigrafia. D'altra banda, en aquesta obra no segueix una distribució geogràfica, sinó temàtica, cosa que fa més laboriós el buidatge de la informació en un treball de caràcter territorial com aquest, que se situa a cavall entre la historiografia i la bibliometria.

1. JOSEP PUIG I CADAVALCH, ANTONI DE FALGUERA I JOSEP GODAY I CASALS, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, 1909; JOSEP PUIG I CADAVALCH, *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona, 1934; JOSEP PUIG I CADAVALCH, ANTONI DE FALGUERA I JOSEP GODAY I CASALS, *L'arquitectura cristiana preromànica a Catalunya*; JOSEP GUITART, MONTSERRAT PAGÈS, ISABEL RODÀ I JOSEP M. SANS (eds.), IEC, Barcelona, 2016.

2. XAVIER BARRAL I ALTET, «Pròleg», a JOSEP PUIG I CADAVALCH, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, 2001, p. 5-38.

3. Josep Guitart i Duran, «L'arqueologia clàssica en l'obra de J. Puig i Cadafalch», a *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*, Barcelona, IEC, 2003, p. 41-51.

4. RAMON GRAU I FERNÁNDEZ, «El positivisme historiogràfic de Puig i Cadafalch i l'arquitectura catalana», a *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*, Barcelona, IEC, 2003, p. 97-107.

Els dos primers volums de la seua monumental obra sobre l'arquitectura romànica, on estudia els precedents en les èpoques clàssica i tardoantiga, són la més important síntesi arqueològica sobre aquests períodes publicada en el seu temps als països de parla catalana, que té un indubtable caràcter pioner i segueix sent un referent historiogràfic. Al País Valencià hem d'esperar fins al 1918 per a trobar una de les primeres síntesis arqueològiques en l'obra de F. Almarche sobre la recentment caracteritzada cultura ibèrica.⁵ Aquests períodes, però, no foren estudiats en profunditat fins ben avançat el segle xx, de manera que l'obra de J. Puig —sobretot l'edició de 1934— en va ser un referent durant dècades. La primera no tingué gaire difusió entre els estudiosos valencians, i no la trobem més que a l'antiga biblioteca del canonge J. Sanchis Sivera, que fou membre de l'IEC, avui conservada a la Biblioteca Valenciana. La segona ja la trobem en biblioteques històriques com la de la Universitat de València i la del Museu de Prehistòria d'aquesta ciutat.

J. Puig estructura el primer llibre de la primera edició, dedicat a l'arquitectura romana, en vint-i-cinc capítols que corresponen a diverses àrees temàtiques. Després d'una breu introducció sobre la cultura ibèrica en l'època de la conquesta romana, passa a comparar l'arquitectura romana catalana amb la d'altres províncies veïnes com la Bètica i la Gàl·lia. Segueix amb una aproximació als personatges que erigeixen els monuments i l'organització del treball a través de l'epigrafia, per a continuar amb un extens repàs per la tipologia dels monuments, els materials i les tècniques constructives, els tipus de paraments i els ordres arquitectònics, que tot plegat constitueixen el veritable nucli de l'obra. Finalment, estudia els mosaics i les expressions d'art popular i acaba amb unes conclusions. El segon llibre, dedicat a l'arquitectura cristiana preromànica, segueix un esquema semblant, amb un capítol inicial on aborda les causes socials del canvi, al qual segueixen altres que estudien els cementiris a cel obert i la *cella memoriae* d'Empúries, els diferents tipus de sarcòfags i la tipologia de les esglésies de l'àrea sota domini bizantí. L'estudi de les basíliques visigòtiques va precedir d'una introducció de caràcter documental i inclou tres casos analitzats més extensament: la basílica i la catedral d'Egara i el baptisteri de Terrassa. Segueixen els capítols dedicats als capitells, els fragments decoratius, els arcs de ferradura i la invasió musulmana i l'arquitectura al segle VIII, per a finalitzar amb unes conclusions.

El coneixement que mostra de l'arqueologia valenciana en aquesta obra sembla de caràcter bibliogràfic. En la seua obra, les referències no són gaire nombroses i suposen una mínima part del total, apareixen disseminades per alguns capítols i comprenen jaciments i troballes que daten des de l'edat de bronze fins al món visigòtic. La revisió d'aquestes

5. FRANCISCO ALMARCHE VÁZQUEZ, *La antigua civilización ibérica en el Reino de Valencia*, València, 1918.

citacions ens permet conèixer al detall les fonts amb què va treballar. En general, s'observa una òbvia i comprensible diferència no sols quantitativa, sinó també qualitativa, entre els treballs que fan referència a Catalunya i a la resta de territoris. Així mateix, les cites de monuments i bibliografia varien entre ambdues edicions, ja que mentre en la primera són poc nombroses, en la segona s'amplien notablement com a conseqüència de la consulta d'obres que anteriorment no hi havia esmentat, del contacte amb autors valencians i en general de l'important avenç que es va produir en la recerca en les primeres dècades del segle xx.

La primera edició (1909)

La bibliografia de la primera edició que fa referència a l'arqueologia valenciana és en general proporcionada al nombre i importància dels jaciments que hi inclou, principalment amb títols dels segles xviii i xix i algun de principis del xx. Hi ha obres tant espanyoles com estrangeres i només alguns títols d'autors valencians. Entre les obres d'autors espanyols en destacarem algunes de caràcter general com *Viaje de España* d'A. Ponz (1776-1792); *España sagrada* del pare E. Flórez (1747-1775); *Historia crítica de España* de J. F. Masdeu (1783-1805); *Viaje literario por las iglesias de España* del pare J. Villanueva (1803-1852), i només una que tracta d'arqueologia, *Sumario de antigüedades romanas* de J. A. Ceán Bermúdez (1832). Entre els autors estrangers figuren el *Voyage pittoresque* d'A. de Laborde (1806); *Les âges préhistoriques de l'Espagne et de Portugal* d'É. Cartailhac (1886); *La arqueología de España* d'E. Hübner (1888), que havia obtingut un accèssit al premi Martorell de l'any 1887; i *l'Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive* de P. Paris (1903), l'obra més recent, que també havia obtingut el mateix premi l'any 1902, que esmenta sobretot en relació amb la recentment caracteritzada cultura ibèrica. L'epigrafia, tant la preromana com la llatina, la cita per mitjà de les obres d'E. Hübner: *Corpus Inscriptionum latinarum* (1865), *Inscriptiones Hispaniae christianae* (1871) i *Monumenta linguae ibericae* (1893).

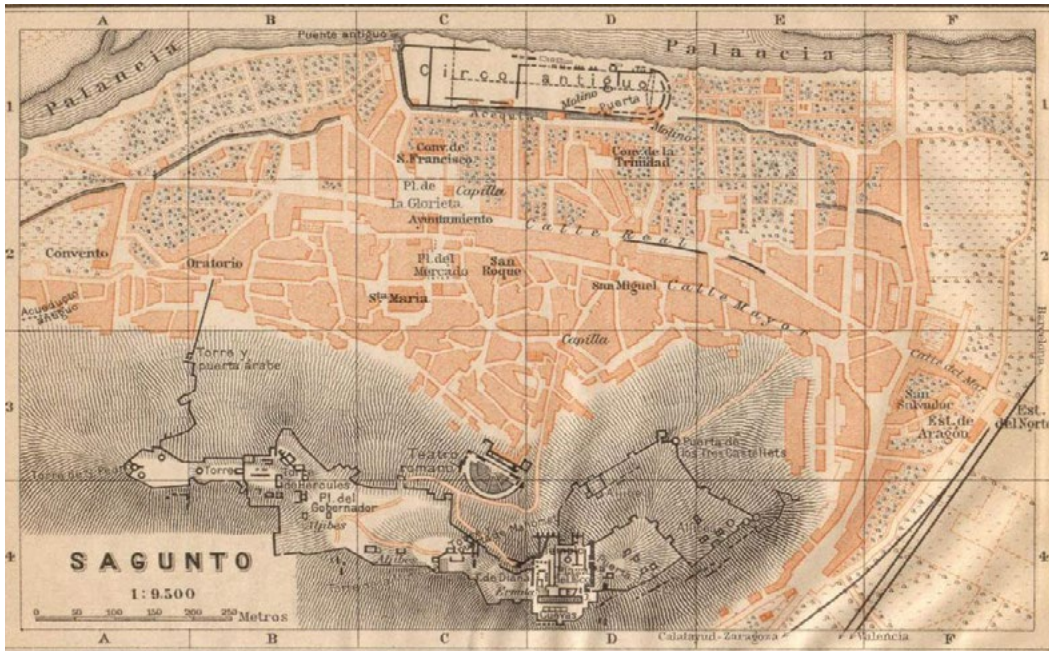
Entre els autors valencians, inclou la primera obra monogràfica sobre l'arqueologia romana del país, *Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia* d'A. de Valcárcel, lliurada a la *Real Academia de la Historia* (RAH) el 1805, però editada el 1852. Quant a les grans ciutats romanes, de Saguntum inclou la monografia del metge i cronista de la població A. Chabret titulada *Sagunto, su historia y sus monumentos* (1888). De Valentia cita l'obra de J. Teixidor *Antigüedades de Valencia* (1767), que fou publicada el 1895, i un article de F. Fita publicat al III volum del *Boletín de la RAH* (1883) en el qual edita un treball del cronista valencià A. Sales de 1766, *Antigüedades romanas de Valencia*. D'arqueologia cristiana cita un article de R. Chabàs sobre l'origen del cristianisme a València, publicat al número VII de la revista *El Archivo* (1893) que ell mateix havia fundat a Dénia. De Saetabi inclou el

treball de F. de Selgas (1903) sobre l'església de Sant Fèlix, on tradicionalment s'ha ubicat la basílica cristiana; i d'Ilici, dos articles de P. Ibarra sobre el Cristianisme a Ilici (1905) i la basílica d'aquesta ciutat (1906). Cal destacar l'absència de dues obres sobre les ciutats meridionals: de Dènia, la monografia del canonge R. Chabàs *Historia de la ciudad de Denia* (1874), i d'Elx, la d'A. Ibarra *Ilici, su situación y antigüedades* (1879).

Pel que fa a la documentació arqueològica, J. Puig en fa una aproximació centrant-se en les principals ciutats: Saguntum, Valentia, Saetabi, Dianium i Ilici, a més de monuments ben conservats com l'arc de Cabanes, la torre de Sant Josep de la Vila Joiosa, algunes inscripcions d'especial interès com la de Xèrica, la villa romana del Puig i una excavació recent en una altra villa a la població d'Ador. En general segueix els mateixos criteris que en la resta del territori, amb una especial atenció a l'arquitectura, la decoració i l'epigrafia. Les figures amb què ilustra els textos són nombroses, tot i que en general no en posa la procedència.

Saguntum és la ciutat sobre la qual s'estén més: la descriu fonamentalment a través de l'obra d'A. Chabret, de qui és el plànol de la població que inclou, però també d'altres autors com A. de Valcárcel, A. De Laborde i P. Paris. D'aquesta ciutat esmenta la muralla

Fig. 1. Plànol de Sagunt (1901)

ibèrica, el teatre, el circ, el mausoleu dels Sergii conegut a través del manuscrit d'Accursio de 1526, l'aqüeducte, alguns capitells, un fragment de fris dòric conservat al Museu Provincial de València i el mosaic de triomf de Bacus trobat el 1745, que il·lustra amb plànols, gravats i fotografies (fig. 1). De Valentia inclou el relleu que representa un presoner bàrbar conservat al Museu Provincial, identificat amb la divinitat oriental Attis; la inscripció que esmenta l'aqüeducte que entrava a la ciutat per la *porta sucronensis* i, d'arqueologia cristiana, el sarcòfag conegut com de sant Vicent, que estudia i il·lustra dues vegades: a partir del gravat de J. Teixidor i d'una fotografia de R. Chabás (fig. 2), i tres epígrafs que cita tant a partir del corpus d'E. Hübner com de nous treballs de F. Fita (1900 i 1906): l'epitafi del bisbe Justinià, la inscripció commemorativa atribuïda al bisbe Anesius i un segon epitafi incomplet d'un bisbe de nom desconegut.

Fig. 2. Sarcòfag de València conegut com el sepulcre de Sant Vicent.

D'Illici centra la seua atenció en la basílica i el seu mosaic que va començar a excavar E. Albertini el 1905 i va estudiar P. Ibarra (1906), i afegeix una pàtera de vidre decorada amb un Crismó trobada a Santa Pola, el port d'aquesta ciutat, que va publicar A. Ibarra (1879) i recull R. Chabás (1890). Per a Dianium segueix els treballs publicats per aquest a la revista *El Archivo* en relació amb les troballes cristianes: el mosaic de Severina (1886-87) i un fragment de sarcòfag (1893). De Saetabi només cita l'església de Sant Feliu, que s'havia excavat feia pocs anys, on s'havia trobat una construcció atribuïda a l'antiga basílica visigòtica i uns fragments de finestra; d'aquesta església assenyala que entre les seues columnes n'hi havia de pedra de Buixcarró, i estudia i reproduïx un capitell. Finalment, de Lucentum només inclou una llàntia amb simbologia cristiana segons una fotografia publicada per R. Chabás a la revista *El Archivo* (1893).

Pel que fa als monuments d'ambient rural, estudia l'arc de Cabanes, que il·lustra amb una fotografia, i la torre de Sant Josep de la Vila Joiosa, que descriu i il·lustra a partir del treball d'A. de Valcárcel (1852); hi destaca l'absència de l'aqüeducte de la Peña Cortada (Calles) i de les restes del monument funerari de Daimús. Només esmenta dues vil·les, la del Puig, amb la planta i els mosaics representats per A. Valcárcel (1852), i una altra de la població d'Ador que s'havia excavat feia poc, de la qual inclou una fotografia dels *balnea*. D'inscripcions, destaca la de Xèrica, on s'esmenta un arc coronat per estàtues que costà 40.000 sestercis. Finalment, de jaciments prehistòrics només inclou el de l'edat del bronze de la mola Murada de Xert, que confon amb la població tarragonina de Xerta, però no a través de la publicació del seu descobridor el geòleg J. Landerer (1880), sinó de l'obra d'E. Cartailhac.

3. La segona edició (1934, 2016)

J. Puig va revisar el primer volum entre 1927 i 1931, en va actualitzar continguts i hi va incorporar nova bibliografia. La referent a l'arqueologia valenciana és més àmplia i inclou treballs especialitzats, publicats en el primer terç de segle en un context d'important desenvolupament de la recerca. També incorpora treballs anteriors a la primera edició que no hi havia inclòs, com l'obra de T. Llorente *Valencia. Sus monumentos y arte; su naturaleza e historia* (1887); la *Historia de Elche* de P. Ibarra (1895) i un article d'E. Albertini sobre les excavacions que l'*École Française d'Espagne* havia realitzat a Elx (1907). I altres de posteriors, tant de caràcter general com amb un major grau d'especialització, com la *Geografía General del Reyno de Valencia* dirigida per F. Carreras i acabada de publicar el 1919, una font d'informació de primera importància per tractar-se d'un recull exhaustiu sobre totes les poblacions valencianes; tres articles publicats a l'Anuari de l'IEC: un d'E. Albertini sobre les escultures romanes del convent Tarraconense publicat al volum IV (1911-12)⁶; un de P. Bosch i J. J. Senent sobre la torre ibèrica de Foios (Llucena) i un altre de J. Colominas sobre els enterraments ibèrics dels Espleters (la Salzadella) apareguts al volum VI (1915-20); un article de C. Sarthou sobre l'arc de Cabanes (1911); un altre de N. P. Gómez Serrano sobre el mosaic de la vil·la del Pouaig a Montcada (1923); dos treballs de M. González Simancas sobre les excavacions que havia realitzat a Sagunt (1923 i 1929); i els treballs més recents, el llibre de F. Poulsen *Sculptures antiques des musées de province espagnols* (1933), i un article d'A. Ramos Folqués sobre noves troballes a Elx d'aquest mateix any, que apareix per error com de 1903.

6. EUGÈNE ALBERTINI, «Sculptures antiques du Conventus Tarraconensis», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1911-1912, núm. IV, p. 323-474. En l'acta de la SHA del 20 de febrer de 1911 s'acorda invitar-lo a publicar en el pròxim Anuari (Act. SHA 3).

Quant als jaciments i monuments arqueològics estudiats, en el camp de l'arqueologia ibèrica veiem algunes novetats, com ara una breu introducció sobre aquesta cultura en terres valencianes, amb especial referència a Sagunt; i sobretot en relació amb jaciments estudiats per investigadors lligats a l'IEC que es publiquen en articles especialitzats al volum VI de l'anuari (1915-20), com els esmentats de J. Colominas i de P. Bosch i J. J. Senent. La diadema de Xàbia, a la qual alludia breument en la primera edició, l'estudia ara en aquest context. Les principals ciutats romanes reuneixen també el nombre més gran de restes i citacions, sobretot Saguntum, Valentia i Ilici, i en menor mesura Edeta, Saetabi i Dianium. Les referències al món rural són escasses i se centren en monuments i troballes destacades, en la seua majoria ja inclosos en la primera edició, com l'arc de Cabanes, la vil·la del Puig, la torre de Sant Josep, etc.

De Saguntum s'estén més sobre la ciutat ibèrica i descriu el fòrum, amb el temple i la cisterna, que il·lustra amb un gravat de Laborde i una fotografia de M. González Simancas. No fa cap referència a Saetabi, però afegeix Edeta, de la qual cita el mosaic d'Hèrcules trobat el 1917, a través de la notícia de C. Sarthou, i un altar. De Valentia dona a conèixer tres inscripcions: una de funerària, una dedicatòria de la confraria d'Isis i una altra de dedicada a Iuppiter Ammon. De Dianium afegeix l'epígraf amb la dedicatòria a un ciutadà que havia construït l'aqüeducte. De Lucentum, les inscripcions que fan referència a la muralla i al temple. Del municipi existent a la Vila Joiosa (Allon?), inclou la inscripció on s'esmenta la reconstrucció del mercat. I d'Ilici, dues inscripcions que fan referència a la restauració del temple de Iuno i l'erecció d'una estàtua dedicada al *divo* Augusto.

Pel que fa al món rural, les principals novetats són les ruïnes del suposat temple d'Almenara que cita a partir de l'obra d'A. Chabret (1888); la inscripció de P. Caecilius Rufus de la vil·la del Puig, que no havia inclòs en la primera edició; el mosaic de la vil·la del Pouaig (Montcada) donat a conèixer per N. P. Gómez Serrano (1923); l'aqüeducte de la Peña Cortada (Calles), al qual fa referència per l'obra d'A. de Laborde (1806) i la *Geografía* dirigida per F. Carreras; el monument funeràri de Daimús, també a través del llibre d'A. de Laborde; i inscripcions d'especial interès com ara els altars funeraris de Riba-roja de Túria, conegut pel treball d'E. Albertini (1911-12), i de Vilamarxant. A més a més, inclou per primera vegada una aproximació al recorregut de la via Augusta per terres valencianes.

En el volum dedicat a l'arquitectura cristiana preromànica (2016), revisat entre els anys 1931 i 1934, els principals canvis sobre l'arqueologia valenciana no es veuen tant en la incorporació de noves troballes, com en l'aprofundiment més gran en el seu estudi. En el primer llibre dedicat a l'arquitectura paleocristiana inclou la seu episcopal de Valentia, sobre la qual s'estén més en l'estudi del sarcòfag conegut com de sant Vicent. En el segon, que tracta del període visigòtic, a més de la Seu de Valentia, entre les esglésies de la zona

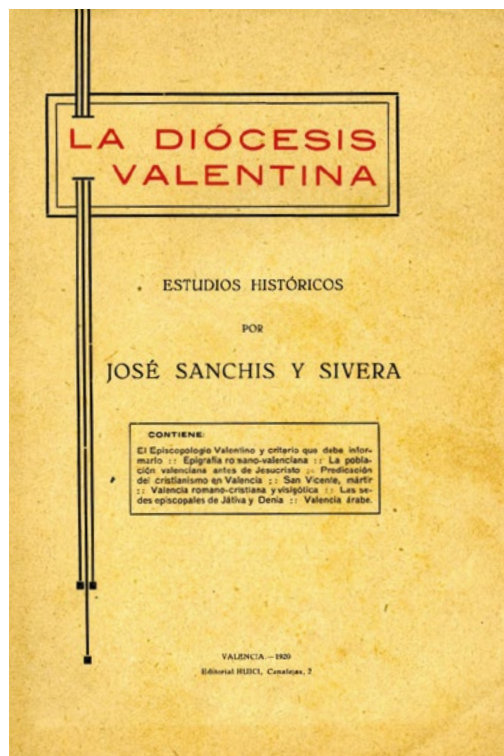

Fig. 3. Portada del llibre *La Diócesis Valentina. Estudios históricos* (1920) de J. Sanchis Sivera.

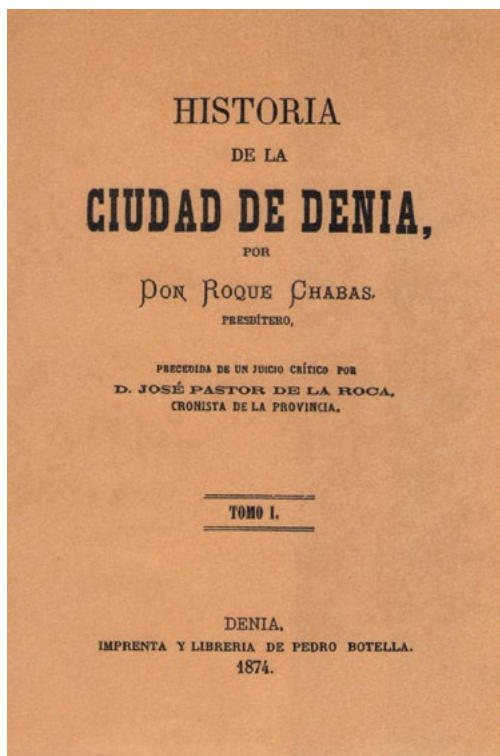

Fig. 4. Portada del llibre *Historia de la ciudad de Denia* (1874) de R. Chabás.

sota el domini bizantí estudia les de Saetabi, Dianium i Ilici. De Valentia inclou les tres inscripcions amb mencions de bisbes i afegeix el treball de J. Sanchis sobre la diòcesi valentina (1920), que també cita en referència a les restes de Saetabi (fig. 3).⁷ De Dianium menciona el mosaic del sepulcre de Severina i un fragment de sarcòfag, i afegeix el llibre de R. Chabás (1874) sobre la història de la ciutat (fig. 4). I d'Ilici fa un estudi més extens de la basílica i el seu paviment mosaic i afegeix un fragment de relleu decoratiu.

7. José SANCHIS Y SIVERA, *La Diócesis Valentina. Estudios históricos*, València, 1920.

Consideracions finals

A més de la recerca bibliogràfica, un altre factor que degué influir en el millor coneixement que J. Puig mostra de l'arqueologia valenciana en la segona edició és el contacte amb investigadors valencians documentat a partir de la fundació de l'IEC el 1907. Tot i que aquest és un tema que caldrà estudiar amb més temps i profunditat, la correspondència dipositada al seu arxiu, així com les actes de la Secció Històrico-Arqueològica (SHA),⁸ permeten aproximar-nos al coneixement d'aquestes relacions amb els personatges de l'època més destacats en el camp de la recerca històrico-arqueològica. Així, el 24 de juny de 1908 l'arxiver L. Tramoyeres contesta una carta de J. Puig en què li havia demanat informació sobre l'època visigòtica a València; el 9 de febrer de 1910, la SHA demana al també arxiver F. Almarche alguna col·laboració per a la publicació de l'Anuari de 1908; i entre 1910 i 1911 la SHA manté correspondència amb diversos estudiosos com l'esmentat L. Tramoyeres (25 d'octubre de 1910, 18 de febrer de 1911), el cronista J. Martínez Aloy (03 d'octubre de 1910) i el també arxiver i canonge R. Chabás (25 d'octubre de 1910), a qui a més s'acorda demanar la col·lecció de la revista *El Archivo* que havia fundat (Acta SHA 3, 20 de febrer de 1911); aquests contactes figuren també en les actes del Ple (Act. Ple 7, 20 de febrer de 1911). La mort d'aquest el 1912 suposà la pèrdua d'un important coneixedor de l'arqueologia cristiana al País Valencià.

L'any 1915, el secretari F. Martorell viatja a València i contacta amb el canonge J. Sanchis Sivera, deixeble i successor de R. Chabás, a qui proposa encarregar-se de l'edició del dietari del capellà d'Alfons IV (Acta SHA 3, 04 d'octubre de 1915). Aquest fet sembla decisiu en la consolidació d'aquestes relacions, que es formalitzaran amb el seu nomenament com a membre corresponent el 1916, de manera que J. Sanchis serà el primer valencià que ingressa a l'IEC. A partir d'aquest moment, els contactes amb ell seran més freqüents, sobretot en relació amb els estudis que va publicant. Resulta significatiu el fet que aquest tingués en la seua biblioteca la primera edició de l'obra completa de J. Puig, que possiblement aquest li havia regalat. En la dècada següent, la mort de L. Tramoyeres (1920), J. Martínez Aloy (1924) i F. Almarche (1927) suposarà la pèrdua de tres destacats contactes en els camps de l'art, la història i l'arqueologia, i realçarà més encara la importància —entre els estudiosos valencians— de la figura de J. Sanchis.

En síntesi, la presència de l'arqueologia valenciana en l'obra de J. Puig, malgrat les mancances documentades, reflecteix amb un notable grau d'aproximació el nivell de conei-

8. ARXIU IEC: Actes Ple i SHA i correspondència. Agraïm a A. Font les facilitats per a la consulta d'aquesta documentació.

xement que aleshores se'n tenia, caracteritzat per l'escàs desenvolupament de la recerca bàsica. En un panorama caracteritzat per la publicació d'històries locals, sense a penes iniciatives d'abast territorial en el camp de la recerca arqueològica, l'obra de J. Puig ofereix per primera vegada una síntesi rigorosa dels períodes clàssic i tardoantic en tots els territoris de parla catalana, però especialment al País Valencià. La duradora vigència que ací va tenir pot explicar-se per les especials característiques del procés d'institucionalització de l'arqueologia valenciana i d'introducció del seu ensenyament a la Universitat de València (UV). Aquest està marcat per tres fets: la creació del Laboratori d'Arqueologia a la UV l'any 1921 pel catedràtic d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica L. Gonzalvo, que va desenvolupar una escassa activitat en el camp de la recerca; la fundació el 1927 del Servei d'Investigació Prehistòrica i el Museu de Prehistòria per la Diputació de València, dirigits per I. Ballester Tormo,⁹ que des del principi va centrar els seu interès en els camps de la prehistòria i la cultura ibèrica, i l'arribada aquest mateix any del catedràtic d'Història L. Pericot a la UV, on romandrà fins al 1933, que va orientar la seua recerca en aquesta mateixa doble direcció. La concurrència d'aquests dos fets obrirà una nova etapa en què es posaran les bases per a l'aparició de la incipient escola valenciana d'arqueologia. L'interès pel món clàssic, doncs, no tingué una presència important en aquesta època, cosa que contribuí al fet que l'obra de Puig mantingués la seua validesa durant dècades.

9. HELENA BONET, Mª JOSÉ DE PEDRO, ÁNGEL SÁNCHEZ MOLINA I CARLOS FERRER (coords.) *Arqueología en Blanco y Negro. La labor del SIP 1927-1950*, Valencia, 2006.

Josep Puig i Cadafalch, arquitecte de Catalunya (1867-1956)

Recull de les actes del Congrés
celebrat els dies 18-21 d'octubre de 2017
i altres escrits dedicats

Amb el suport de:

